

Sygn. akt IV CSK 508/12

WYROK

W IMIENIU RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ

Dnia 13 marca 2013 r.

Sąd Najwyższy w składzie :

SSN Grzegorz Misiurek (przewodniczący)

SSN Wojciech Katner

SSN Maria Szulc (sprawozdawca)

w sprawie z powództwa Wojskowych Zakładów [...]
przeciwko "A." Spółce z ograniczoną odpowiedzialnością w G.
o zapłatę,
po rozpoznaniu na posiedzeniu niejawnym w Izbie Cywilnej
w dniu 13 marca 2013 r.,
skargi kasacyjnej strony powodowej
od wyroku Sądu Apelacyjnego w [...] z dnia 11 kwietnia 2012 r., sygn. akt [...],

oddala skargę kasacyjną.

Uzasadnienie

Zaskarżonym wyrokiem Sąd Apelacyjny oddalił apelację powoda Wojskowych Zakładów [...] od wyroku Sądu Okręgowego w T. oddalającego powództwo o zasądzenie kwoty 182.998,91 zł z tytułu zwrotu zaliczek zapłaconych A. spółce z o.o. na poczet wynagrodzenia za wykonanie dzieła.

Sprawa niniejsza jest po raz drugi rozpoznawana przez Sąd Najwyższy, bowiem wyrokiem z dnia 21 października 2010 r., IV CSK 112/10 Sąd Najwyższy uchylił wyrok Sądu Apelacyjnego i przekazał sprawę do ponownego rozpoznania temu Sądowi.

Sądy obu instancji ustaliły, że poprzednik prawny powoda, jako wykonawca, zawarł z Ministrem Obrony Narodowej w dniu 8 września 2005 r. umowę o pracę badawczo - rozwojową, której przedmiotem było wykonanie pralni polowej o kryptonimie Neptun 2, a w dniu 3 października 2005 r. zawarł z pozwaną, jako podwykonawcą, umowę o wykonanie kontenera ISO – 1 serii 1C dostosowanego do zabudowy pralni, przy czym jej przedmiot został określony w opisie wymagań technicznych i założeń techniczno - taktycznych. Strony podzieliły wykonanie dzieła na trzy etapy i powodowe zakłady zapłaciły zaliczkę w kwocie 182.998,91 za etap pierwszy (opracowanie dokumentacji i uzyskanie aprobaty Polskiego Rejestru Statków) i za etap drugi (wykonanie prototypu kontenera i przeprowadzenie prób). Każdy etap miał być przedmiotem odrębnego odbioru i rozliczenia. W § 11 ust. 1 – 5 strony określiły przypadki uprawniające zamawiającego do odstąpienia od umowy, w tym od określonego etapu prac. Pozwana wykonała dwa pierwsze etapy zamówienia, został podpisany protokół zdawczo – odbiorczy II etapu prac i kontener został wydany powodowi. Kontener uzyskał certyfikat Polskiego Rejestru Statków, lecz pozwana nie przekazała powodowi dokumentacji powykonawczej (etap III). Pismem z dnia 23 października 2006 r. pozwana złożyła oświadczenie o odstąpieniu od umowy na podstawie art. 491 i 640 k.c. z przyczyny wprowadzenia przez zamawiającego w II etapie zmian rozwiązań projektowych i odmowy podpisania aneksu określającego te zmiany i podwyższenie wynagrodzenia. Powód wezwał pozwaną do zwrotu pobranych zaliczek oraz do odebrania kontenera i dokumentacji wykonanej w ramach tego projektu.

Sąd pierwszej instancji uznał, że oświadczenie pozwanej o odstąpieniu od umowy jest skuteczne, a zważywszy na powołanie się na § 11 ust. 6 umowy przyjął, iż intencją pozwanej było odstąpienie od III etapu umowy. Wskazał, że Sąd Najwyższy nie zajmował się tym, czy pozwana odstąpiła od całej umowy, czy tylko od umowy w zakresie III etapu, a o skutku upadku zobowiązania ex tunc wskutek złożenia oświadczenia woli o odstąpieniu od umowy wypowiedział się w kontekście oceny, czy nastąpiło przedawnienie i w tym zakresie pogląd ten wiąże. W ocenie Sądu Okręgowego świadczenie pozwanej było podzielne, bowiem strony wskazały w umowie trzy etapy wykonania, z których każdy był przedmiotem odrębnego odbioru i rozliczenia, a nadto w umowie przewidziano możliwość odstąpienia od umowy w zakresie poszczególnego etapu. Konsekwencją było przyjęcie, że odstąpienie wywołało skutek ex nunc tzn. dotyczyło III etapu prac, a zatem nie ma zastosowania art. 494 k.c. Przemawia za tym również odebranie kontenera przez zamawiającego bez zastrzeżeń, wyposażenie go w pralnię i wystawienie na targach oraz złożenie przez Ministra Obrony Narodowej oświadczenia, że kontener stanowi jego własność.

Sąd Apelacyjny podzielił stanowisko Sądu pierwszej instancji co do zakresu związania wykładnią prawa dokonaną przez Sąd Najwyższy stwierdzając, że Sąd ten nie oceniał, czy pozwana odstąpiła od umowy ze skutkiem ex tunc, czy ex nunc, a tylko w kontekście przedawnienia roszczeń wyraził pogląd, że oświadczenie o odstąpieniu od umowy wywiera skutek ex tunc. Za trafną uznał także ocenę, że pozwana odstąpiła od umowy ze skutkiem ex nunc, a zatem w części, w której umowa nie została wykonana. Wskazał również, że fakt rozstrzygnięcia sprawy przez sędziego, który napisał głosę do wyroku Sądu Najwyższego wydanego w sprawie, sam przez się nie jest podstawą do uwzględnienia apelacji, bo nie można uznać, że okoliczność ta świadczy o stronniczości sędziego w rozumieniu art. 49 k.p.c.

W skardze kasacyjnej opartej na obu podstawach kasacyjnych (art. 398³ § 1 i 2 k.p.c.) powód wniósł o uchylenie zaskarżonego wyroku i orzeczenie co do istoty sporu, ewentualnie o jego uchylenie i przekazanie sprawy Sądowi drugiej instancji do ponownego rozpoznania. W ramach pierwszej podstawy kasacyjnej skarżący zarzucił naruszenie prawa materialnego: - art. 494 k.c. poprzez przyjęcie,

że skutkiem odstąpienia przez pozwaną od umowy był skutek ex nunc; - art. 379 § 2 k.c. przez dowolne przyjęcie, że świadczenie pozwanej miało charakter podzielnny; - art. 65 § 2 k.c. przez dowolne przyjęcie, że celem umowy było produkowanie przez pozwaną kontenera i wyposażanie go przez powoda, podczas gdy rzeczywistym celem było uzyskanie pełnej dokumentacji wraz z prototypem, by w przyszłości powódka mogła wdrożyć masową produkcję pralni polowych w kontenerach. W ramach drugiej podstawy kasacyjnej zarzucono: - naruszenie art. 398²⁰ k.p.c.; - naruszenie art. 49 k.p.c. w zw. z art. 316 § 1 k.p.c. i naruszenie art. 161 k.p.c. w zw. z art. 140 k.p.c.

Sąd Najwyższy zważył, co następuje:

W pierwszej kolejności należy się odnieść do zarzutów prawa procesowego, a zwłaszcza zarzutu naruszenia art. 49 k.p.c. w zw. z art. 316 § k.p.c. jako mogącego wyrzucić najdalej idące skutki procesowe. Skarżący twierdzi, że zaskarżony wyrok został wydany z udziałem sędziego, który napisał glosę do wyroku Sądu Najwyższego wydanego w niniejszej sprawie. Powód jednakże nie wskazuje, którego sędziego uczestniczącego w składzie sądu odwoławczego zarzut ten dotyczy, a zważywszy na argument, że sędzia ten przeprowadzał postępowanie dowodowe w celu wykazania z góry przyjętego stanowiska, oczywiste się staje, że dotyczy on sędziego orzekającego w pierwszej instancji zwłaszcza, że Sąd Apelacyjny nie przeprowadzał żadnego postępowania dowodowego. Utrwalone jest stanowisko, że Sąd Najwyższy bada nieważność postępowania jedynie przed sądem drugiej instancji, a jedynie wyjątkowo pośrednia kontrola tej bezwzględnej przesłanki procesowej w zakresie postępowania przed sądem pierwszej instancji jest dopuszczalna w ramach drugiej podstawy kasacyjnej z art. 398³ § 1 k.p.c., jeżeli skarżący podniesie zarzut naruszenia przez sąd drugiej instancji art. 386 § 2 k.p.c. (wyrok Sądu Najwyższego z dnia 24 maja 2007 r., V CSK 62/07, niepubl. i orzeczenia w nim powołane). Takiego zarzutu jednak skarżący nie powołuje, a zatem kwestia nieważności postępowania przed Sądem Okręgowym uchyla się spod kontroli kasacyjnej. Sąd Apelacyjny nie mógł się natomiast dopuścić naruszenia art. 49 k.p.c. w zw. z art. 316 k.p.c., skoro żaden z sędziów składu orzekającego nie napisał glosy do wyroku Sądu Najwyższego

IV CSK 112/10, co w konsekwencji czyni zbędne rozważania, czy taka sytuacja faktyczna mogła doprowadzić do zarzucanej nieważności postępowania.

Nie są również trafne pozostałe zarzuty naruszenia prawa procesowego.

Sąd Najwyższy, w granicach określonych art. 398³ § 2 k.p.c. bada prawidłowość postępowania przed sądem drugiej instancji, natomiast zarzut naruszenia art. 161 k.p.c. w zw. z art. 140 k.p.c. uzasadniony brakiem doręczenia pełnomocnikowi powoda załącznika do protokołu z dnia 25 października 2011 r. dotyczy postępowania przed Sądem pierwszej instancji. Ponadto załącznik do protokołu nie jest pismem procesowym, które podlega doręczeniu, a głosem strony do protokołu. Skarżący nie wykazał powiązania tego zarzutu z postępowaniem apelacyjnym, zaś twierdzenia o ustaleniu przez Sąd drugiej instancji stanu faktycznego na podstawie tego załącznika nie znajdują odzwierciedlenia w motywach tego Sądu, jak również zmierzają do niedopuszczalnego, w świetle art. 398³ § 3 k.p.c., zakwestionowania stanu faktycznego.

Prawidłowe jest stanowisko Sądu odwoławczego co do zakresu związania wykładnią prawa dokonaną przez Sąd Najwyższy w wyroku IV CSK 112/10, a zatem nie można temu Sądowi przypisać naruszenia art. 398²⁰ k.p.c. Sąd Najwyższy odnosząc się do zagadnienia przedawnienia roszczeń powoda wskazał, że w wypadku skutecznego odstąpienia od umowy zobowiązanie wygasa ze skutkiem *ex tunc*, wobec czego podstawy roszczeń powoda nie można poszukiwać w przepisach Kodeksu cywilnego regulujących stosunek zobowiązaniowy tj. w art. 646 k.c., a w konsekwencji analiza upływu terminu przedawnienia roszczeń powinna być dokonana w świetle art. 118 k.c. Wyrażony pogląd prawny nie odnosił się natomiast do przesłanek stosowania art. 491 § 2 k.c., bowiem na tamtym etapie postępowania kwestia podzielności świadczenia nie była przez Sąd Najwyższy rozważana.

Odnosząc się do zarzutów prawa materialnego wskazać należy, że skarżący nie zarzuca naruszenia przez Sąd drugiej instancji art. 491 § 2 k.c., który stanowił podstawę przyjęcia, że świadczenie pozwanej było podzielne i w świetle tego przepisu była ona uprawniona do odstąpienia od umowy jedynie w zakresie jej III etapu. Ze sformułowania zarzutów kasacyjnych nie wynika również, czy powód

zarzuca błędną wykładnię wskazanych przepisów, czy ich błędne zastosowanie, a jedynie z uzasadnienia można domniemywać, że jego zdaniem Sąd odwoławczy wadliwie zastosował wskazane przepisy prawa. Zważywszy na podniesienie zarzutu art. 379 § 2 k.c. oraz art. 494 k.c. w kontekście twierdzenia, że pozwana z uwagi na skutek ex tunc oświadczenia o odstąpieniu od umowy jest zobowiązana zwrócić wszystko, co otrzymała od powódki, należy się jednak odnieść do kwestii podzielności świadczeń i prawidłowości rozstrzygnięcia Sądu Apelacyjnego w tym zakresie.

1. Artykuł 491 § 2 zd. 1 k.c. ogranicza uprawnienie do odstąpienia umowy co do części świadczenia lub do całej reszty niespełnionego świadczenia, jeżeli świadczenia obu stron są podzielne, a jedna ze stron dopuszcza się zwłoki tylko co do części świadczenia. Definicję świadczeń podzielnych zawiera art. 379 § 2 k.c. stanowiąc, że świadczenie jest podzielne, jeżeli może być spełnione częściowo bez istotnej zmiany przedmiotu lub wartości. W doktrynie obok kryterium fizycznych właściwości wskazuje się jako drugie kryterium cel świadczenia wynikający z treści zobowiązania stron. Kryterium to odwołuje się do woli stron, która może determinować charakter świadczenia poprzez określenie go jako świadczenia podzielnego lub niepodzielnego. Omawiany przepis odnosi się do sytuacji wielości dłużników i wierzycieli, a zatem zachodzi pytanie, czy art. 491 § 2 k.c. odnosi się wyłącznie do zobowiązań ze świadczeniem podzielnym, o którym mowa w art. 379 § 2 k.c. Przyjąć należy, że skoro odwołuje się on do pojęcia świadczenia podzielnego, można się odwołać do wykładni art. 379 § 2 k.c. ale dopuszczalne są pewne modyfikacje. Aczkolwiek istnieje spór co do wykładni pojęcia świadczenia podzielnego w rozumieniu art. 491 § 2 k.c., w doktrynie prezentowany jest również pogląd, że jest w nim mowa nie tylko o zobowiązaniach podzielnych, o jakich stanowi art. 379 § 2 k.c., ale także o świadczeniach podlegających podziałowi ze względu na ich częściowe spełnienie w czasie, a zatem podzielnych pod względem czasu. Jako przykład podaje się umowę o roboty budowlane argumentując, że w wypadku częściowego jej wykonania, zezwolenie wierzycielowi na odstąpienie od całości umowy byłoby zbyt drastyczną konsekwencją zwłoki, a nadto wskazuje się na brak takiego ograniczenia w pozostałych przepisach dotyczących odstąpienia od umowy (art. 493 § 2 i 495 § 2 k.c.). W orzecznictwie

Sądu Najwyższego w odniesieniu do umowy o roboty budowlane pojawiły się rozbieżności w zakresie określenia charakteru prawnego świadczenia wykonawcy. W wyrokach z dnia 14 marca 2002 r., IV CKN 821/00, niepubl. i z 4 czerwca 2002 r., I CK 1/02, niepubl., wyrażono pogląd, że przedmiot świadczenia wykonawcy jest oznaczony co do tożsamości i jest niepodzielny w rozumieniu art. 379 § 2 k.c. Odmienne stanowisko znalazło się natomiast w wyrokach z dnia 19 marca 2004 r., IV CK 172/02 (OSP 2006, nr 2, poz. 18, s. 82 - 85), z dnia 16 listopada 2005 r., V CK 350/05 i z dnia 20 kwietnia 2006 r., III CSK 11/06, niepubl., w których stwierdzono, że świadczenie to jest podzielne, bowiem z reguły może być spełnione bez istotnej zmiany przedmiotu świadczenia. Sąd Najwyższy wskazał, że niepodzielność przedmiotu świadczenia nie może być utożsamiana z niepodzielnością świadczenia a nadto, że przesądzenie podzielnego lub niepodzielnego charakteru świadczenia zależeć będzie od postaci przedmiotu świadczenia i od woli stron. W wyroku z dnia 13 czerwca 2008 r., I CSK 13/08 niepubl. Sąd Najwyższy analizując charakter prawny świadczenia inwestora zastępczego stwierdził, że z punktu widzenia celu, jakiemu służy to świadczenie, jest ono spełnione dopiero po wykonaniu przez inwestora wszystkich czynności objętych umową, ale przy ocenie, czy jest ono podzielne nie chodzi o to, że nie może być ono spełnione częściami, gdyż wartość będzie mniejsza niż wartość całego świadczenia, ale o ocenę czy przez spełnienie świadczenia w częściach nie zmieni się jego wartość jako całości. Podział w umowie czynności, jakie składają się na takie świadczenie, nie prowadzi sam przez się do istotnej zmiany wartości tego świadczenia. Sąd Najwyższy w niniejszym składzie podziela stanowisko, że w świetle art. 491 § 2 k.c. dopuszczalne jest odstąpienie częściowe od umowy o dzieło, jeżeli charakter prawny świadczenia przyjmującego zamówienie pozwala na przyjęcie, że zobowiązanie spełnia warunki określone w art. 379 § 2 k.c., albo przedmiot świadczenia jest podzielny i świadczenie może podlegać podziałowi poprzez częściowe spełnienie w czasie, a przez spełnienie świadczenia w częściach nie zmieni się wartość zobowiązania jako całości.

2. w sprawie niniejszej przedmiotem świadczenia było dzieło w postaci wykonania kontenera ISO – 1 serii IC w trzech etapach - opracowanie dokumentacji i uzyskanie aprobaty Polskiego Rejestru Statków, wykonanie prototypu kontenera

i przeprowadzenie prób, oraz opracowanie dokumentacji konstrukcyjnej. Twierdzenia skarżącej, że przedmiotem umowy była niepodzielna praca badawczo - rozwojowa nie znajdują potwierdzenia w treści umowy, a zwłaszcza nie przesądza o tym inna umowa zawarta przez powoda z Ministrem Obrony Narodowej. Argumenty odnoszące się do celu umowy nie mają również przesądzającego znaczenia dla oceny podzielności świadczenia pozwanej, bowiem relewantny jest charakter prawny świadczenia. Charakter prawny umowy przesądził zresztą Sąd Najwyższy w wyroku IV CSK 112/10 kwalifikując ją jako umowę o dzieło i tym stanowiskiem Sąd Najwyższy jest związany. Z tego względu nie może być skuteczny zarzut naruszenia art. 65 § 1 k.c.

3. Zagadnienie kwalifikacji prawnej świadczenia przyjmującego zamówienie nie powstaje, gdy same strony umowy o dzieło wprost lub pośrednio przewidują jego podzielność. Sąd Apelacyjny, w oparciu o treść umowy z dnia 3 października 2005 r., uznał, że taka sytuacja ma miejsce w niniejszej sprawie. Skarżący odniósł zarzut naruszenia art. 65 § 1 k.c. jedynie do celu umowy, natomiast nie zakwestionował jej wykładni w odniesieniu do ustalenia woli stron i treści umowy w zakresie określenia podzielnego charakteru świadczenia pozwanej. Argumenty podniesione w uzasadnieniu zarzutu naruszenia art. 379 § 2 k.c. nie są natomiast skuteczne. Sąd drugiej instancji miał dostateczne podstawy do stwierdzenia ograniczonego przedmiotowo zakresu oświadczenia woli pozwanej o odstąpieniu od umowy. Fakt przyjęcia przez Sąd Apelacyjny w wyroku z dnia 23 września 2009 r. niepodzielności świadczenia pozostaje bez znaczenia wobec uchylenia tego wyroku przez Sąd Najwyższy, zaś postanowienie § 16 umowy dotyczący praw autorskich nie przesądza o charakterze świadczenia. Nie może przesądzać również o tym § 17 i 18 umowy zawartej pomiędzy Ministrem Obrony Narodowej a powodem, jako nie dotyczącej pozwanej i mogącej wywierać skutek prawny jedynie pomiędzy jej stronami. W umowie zawartej pomiędzy stronami obok całkowitego odstąpienia od umowy przewidziano odstąpienie częściowe. Prawidłowe jest stanowisko Sądu odwoławczego, że w sytuacji, gdy strony w umowie przewidują wykonanie dzieła w etapach, z których każdy jest przedmiotem odrębnego odbioru i rozliczeń, a nadto przewidują możliwość odstąpienia przez zamawiającego od umowy w zakresie poszczególnych etapów należy przyjąć, że przewidziały w umowie

podzielność świadczenia (§ 4 i 11 ust. 4 i 5 umowy). Wskazać dodatkowo należy, że bez znaczenia pozostaje okoliczność, że takie uprawnienie zostało przewidziane tylko dla zamawiającego, skoro dla wykonawcy nie zostało w ogóle przewidziane uprawnienie do odstąpienia od umowy. Skarżący nie kwestionował zresztą prawnej skuteczności postanowienia umownego w zakresie częściowego odstąpienia od umowy (§ 11 ust. 4 i 5). W konsekwencji, skoro strony nadały świadczeniu przyjmującego zamówienie charakter świadczenia podzielnego odnośnie do uprawnienia zamawiającego do częściowego odstąpienia od umowy, to brak jest podstaw, by przyjąć inny charakter tego świadczenia w wypadku skorzystania przez przyjmującego zamówienie z ustawowego prawa do częściowego odstąpienia od umowy. Skutkiem odstąpienia pozwanej od umowy był zatem upadek zobowiązania w części niewykonanej, co czyni niezasadne zarzuty naruszenia art. 494 k.c. i 379 § 2 k.c.

Zważywszy na powyższe orzeczono jak w sentencji na podstawie art. 398¹⁴ k.p.c.